

3. Кулиш П. Записки о Южной Руси. — Санкт-Петербург : в типографии Александра Якобсона, 1856. — Т. 1. — 354 с.
4. [Немеровский И.] Чигирин // Киевские губернские ведомости. — 1857. — № 39. — 28 сентября. — С. 282-285.
5. Речи произнесенныя 4 июля 1895 года на годичном акте двухклассного училища в г. Тараще // Киевския епархіальныя ведомости. — 1895. — № 13. — 1 июля. — С. 580-583.
6. Харченко Л. Топоніми кутків та околиць Чигирина початку ХХ століття // «Залізничковій читання». Матеріали Шостої наукової краєзнавчої конференції (с.Медведівка, 16 жовтня 2015 р.) — Черкаси, видавець Чабаненко Ю., 2016. — 142 с. — С. 43-45.
7. Центральна наукова бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Інститут рукопису. ---Ф. Х. 11 692 (Історико-географічна комісія АН УРСР. Лютий Іван Спогади й пам'ятки про козацькі часи в Чигирині. (20-рр. ХХ ст.). — 8 л.

УДК 94(477.42):338.43(=112.2) «192»

ГУЦАЛО Л.В.
(м. Житомир)

АГРАРНЕ СТАНОВИЩЕ НІМЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х РОКІВ

Анотація. У статті розглядається аграрне становище німців - колоністів Волинської та особливості розселення німецького селянства з аграрно перенаселених місцевостей на неосвоєні українські й союзні землі округи у другій половині 1920-х рр.

Ключові слова: Волинська округа, німецька колонія, німці, колонізаційний фонд, переселення, безземелля, малоземелля.

Виклад основного матеріалу. Упродовж 1922-1923 рр. була проведена адміністративно-територіальна реформа. У ході проведення якої не було враховано національний склад населення утворюваних районів та сільрад. Внаслідок цього 25 волостей, де німецьке населення проживало компактними масами, опинилися у складі адміністративно-територіальних одиниць з інонаціональним населенням. Центральне бюро німецьких секцій при ЦК КП(б)У зазначало: «Безжалісне проведення районування, де не бралися до уваги культурна та господарська особливості нацменшостей, не тільки не. призвело до зміцнення радянської державності, а й навпаки, штовхнуло колоністів на шлях пасивного опору» [6, с. 5].

Наслідком адміністративно-територіальної реформи стало й те, що німецькі сільськогосподарські колонії, які раніше вважалися в господарському відношенні зразковими, були значною мірою розореними. Це в свою чергу призвело до подальшого погіршення й без того тяжкого стану колоністів:

збільшується чисельність малоземельних та безкінних господарств, посилюється бідняцький прошарок у населених пунктах, де переважало німецьке населення.

Попри це радянське й партійне керівництво вважало німецькі колонії центрами, де мешкають заможні хазяї, куркульські елементи. Тому по відношенню до німецьких колоністів стали здійснювати жорстку податкову політику та застосовувати інші форми «виліву» економічного й політичного характеру. У звіті Центрального бюро німецьких секцій при ЦК КП(б)У (грудень 1924 р.) відзначалося, що німецькі колонії Катеринославської губернії, Волині та Донбасу були обкладені сільськогосподарським податком «на 2 та 3 розряди вище в порівнянні з сусідніми українськими селами» [7, арк. 102-103].

Тяжкий економічний стан німецьких колоній, відсутність належної уваги з боку місцевої влади щодо забезпечення інтересів німецького населення викликали у представників цієї національної меншини законне обурення і навіть бажання емігрувати в Канаду.

На 1926 р. еміграційний рух німців-колоністів Волині набрав обертів. Більшість емігрантів — це селяни-середняки. Основними причинами їх виїзду за кордон: брак землі, неможливість збільшити розширити господарство, великі податки тощо.

Аби призупинити еміграційний рух німців радянське й партійне керівництво стало розвивати ідею переселення колоністів на землі колонізаційного фонду та передача звільненої землі тих, хто емігрував у районні земельні відділи для розподілу між без- і малоземельними тієї ж колонії [6, с. 108-109].

На початок 1926 р. Наркомат землеробства УСРР розробив заходи щодо землевпорядження німецького сільськогосподарського населення. З цією метою у колоніях відводилося 51930 га земельних угідь. Згодом Постановою колегії Наркомату землеробства (31 січня 1927 р.) із угідь колонізаційного фонду німецькому сільськогосподарському населенню виділялося 48370 га земельних угідь, з них 4291 — у Мелітопольській, 4682 — у Запорізькій окрузі, куди здебільшого переселяли волинських німців-колоністів [8, с. 71].

У першу чергу планувалося виселяти людей із сіл, колоній з «найбільш заплутаними земельними відносинами». Варто зазначити, що особлива увага приділялася населеним пунктам із прикордонної зони, аби вона була «стійкою не тільки в політичному, а й у господарсько-економічному відношенні». Земельним органам прикордонних районів рекомендувалося терміново проводити відповідну агітацію серед населення, щоб пришвидшити та посилити переселення на цих територіях [2, с. 55].

Варто зазначити, що за Всесоюзним переписом 1926 р. у Волинській окрузі проживало 50294 німців, а саме: у Пулинському районі — 15906 (26,7%), Володарському — 8386 (17,3%), Новоград-Волинському — 8129

(12,9%), Мархлевському — 3575 (8,7%), Романівському — 3177 (7,3%), Черняхівському — 3167 (6,2%), Ярунському — 1887 (5,2%), Троянівському — 1338 (3,5%), Потіївському — 1263 (3,0%), Баранівському — 1017 (2,3%), Радомишльському — 1272 (2,1%), м. Житомирі — 713 (0,9%), Коростишівському районі — 355 (0,9%), Іванківському — 109 (0,2%) [1, с. 104].

Для німців-селян Волині переселенська кампанія почалась у 1927 р. [3, арк. 72]. Згідно з повідомленням Центрального Комітету національних меншин, з Волинської округи на початок 1927 р. передбачалося переселити по 150 дворів на колонізаційні фонди Сибіру та Півдня України. Але в архівних документах зазначається, що реєстрація бажаючих переселитися йшла кволо.

Німецьке селянство чекало та сподівалося одержати землю на місцях через передачу Держземмайні та земель у компенсацію за лісові сервітути, землі радгоспів. Але таких земель було мало і задовольнити земельний голод вони не змогли, тому бажаючих переселитися стає помітно більше. Так, у селі Кам'яний Брід після відмежування Держлісу та використання при землеустрої усієї розкуркуленої землі, населення переконалось, що більше чекати немає чого. І попит на переселення зріс до 65 заявок [4, арк. 55].

До того ж, задля популяризації і роз'яснювальної роботи стосовно умов переселення на колонізаційні фонди до німецьких сільських рад та колоній відряджали членів та працівників райвиконкомів.

Уже навесні Волинський окружний земельний відділ звертається до НКЗС про виділення додаткових нарядів ще для 100 дворів до Мелітопольської округи. Вони відправлялися до 9 переселенського району [3, арк. 151, 175].

До речі, чимало родин відмовлялися від аграрного переселення. Так, за 1926-1927 рр. таких сімей було 17, найбільше з Володарського району — 7. Серед причин селяни-німці виділяли наступні: місцеве населення іноді вороже ставилось до переселенців через те, що останні одержують ті землі, які місцеві тривалий час тримали в оренді; дві засухи, глибоководдя; відсутність лісу; незвичка опалювати соломомою; умови степового життя та ін.

Також німецькі селяни зіштовхувалися із проблемами щодо ліквідації свого майна при переселенні — будинків і господарських споруд. Правда, були випадки коли селяни відмовлялись від переселення безпідставно, а саме через форму землекористування. Був випадок, коли після повернення ходаків, селяни відмовилися переселятись на чотирипілля, вимагаючи хуторів [4, арк. 55].

На міжокружній землевпорядній нараді (березень 1927 р.) було проаналізовано погіршеності у переселенській кампанії: неповне використання призначених нарядів, але поряд з цим значне самовільне переселення; складність та велика формальність переселенського процесу; недостатня інформація ходаків та переселенців про нові райони; недостатнє

інструктування земельного апарату, відсутність зв'язку місць виходу з місцями оселення тощо.

Упродовж 1927 р. на Південь України було переселено 250 родин німців-колоністів, відряджено ходаків — 81 від 338 дворів. Остаточо переселилося 45 дворів (386 осіб) [3, арк. 358; 4, арк. 51].

Варто зазначити, що, передусім, у списки переселенців включалися стійкіші господарства, які мали сільськогосподарський реманент, могли власними силами обробляти землю і проживали у малоземельних районах. Для забезпечення міцності новоприбулого господарства землю на переселенські господарства виділялися не подушно, а на двір (сімейно-трудова об'єднання, яке міцно склалося й могло на новому місці продуктивно вести єдине господарство без допомоги держави (окрім пільг)).

Вимогою до складу родини було дотримання співвідношення між загальною кількістю членів родини та працеспроможними членами родини. Вимагалось, щоб на 5 осіб було 3 працеспроможних. Працеспроможними вважали жінок у віці від 15 до 55 років, а чоловіків у віці від 16 до 60 років [3, арк. 346; 1, с. 54].

Окрім того, для бажаючих переселитися існували певні майнові вимоги. Для отримання дозволу на переїзд потрібно було подати сімейно-майнові списки, у яких зазначався майновий статус родини. Для переселення на колонізаційні фонди південних районів матеріальна забезпеченість повинна була складати не менше 500 крб., до Сибіру — 600 крб., Далекого Сходу — 700 крб. Це чітко простежується на прикладі сімейно-майнового списку громадян Протівської сільради Мархлевського району: голова господарства — Кольберг Є.Д. — 33 роки, дружина — 47 років; син — 5 років, дочка — 7; пасинки — 18 та 20 років; національність — німці; вид діяльності — хлібороб; не є членом КНС; кількість землі — безземельний; коней — 2, корів — 1, свиней — 2; вози — 2, плуг — 1, борона — 1; матеріальна забезпеченість — 700 крб. [3, арк. 114, 150, 390].

Зазначимо, що заяви на переселення надходили від безземельних або малоземельних господарств, і майже зовсім не було бажаючих серед заможного населення, на яке держава розраховувала.

Переселятися можна було лише в повному складі двора, не допускаючи штучного розділу його під час переселення, або штучного об'єднання дворів, із припиненням землекористування двора з місця виходу.

Переселення на «нові» землі потребувало значних матеріальних витрат. Господарства, які переселялися згідно правил, користувалися пільгами, зокрема сплачували часткову вартість за проїзд та перевезення інвентарю, звільнялися від сплати єдиного податку на три роки, військової служби.

Інтенсивне землевпорядження призвело до того, що майже всі колонізаційні земельні фонди України на 1927 р. були задіяні. Починаючи з 1928 р., переселення «надлишкового» німецького сільськогосподарського

населення із республіки проводилися переважно на союзні колонізаційні фонди.

ВУЦВК ухвалив 10-ти річний план розселення німецького селянства у Всесоюзний колонізаційний фонд (до 1937 р.). Відповідно до цього документу, планувалося переселити з Волинської округи на союзні фонди 19 тис. німців [5, арк. 25].

За планом на 1927-1928 рр. з Волині передбачалося переселення 200 дворів німецького населення, зокрема у Пришибський та Молочанський німецькі національні райони, Мелітопольської округи — 60.

З 1 жовтня 1927 р. по 1 січня 1928 р. з Волині переселилася 21 родина німців-колоністів до Мелітопольської округи: до Великого Токмака — 1 (із с. Малі Горошки, Володарського району), до Полугорода — 20 (кол. Нейборн, Черняхівського району; с. Мар'янівка, с. Горошки, Володарського району; кол. Нейгейм, кол. Прутівка, Мархлевського району; Пулини, кол. Нейманівка, Пулинського району).

На квітень 1928 р. на Південь України переселилося 4 родини (23 особи) та відряжено 3 ходаків від 3 родин із Новоград-Волинського району. 4 сім'ї (24 особи) переселилося та відправлено ходаків від 4 родин (4 особи) із Мархлевського району. Німецьке населення Радомиського району бажало переселитися на Південь України — 25 родин, до Сибіру — 2 [4, арк. 2зв.; 3, с. 289, 490, 545].

На початок 1928 р. із Пулинського району на колонізаційні фонди переселено 6 господарств, з них 5 — до Сибіру, 1 — до Надволжя.

У червні 1928 р. Відділ переселення НКЗС дозволив переселитися з Волинської округи 100 родинам німців-селян до Далекого Сходу, хоча заяв надійшло навіть більше, ніж був виділений ліміт.

Підводячи підсумок, відмітимо, що розселення німецького селянства України, в тому числі й Волині, у республіканський і союзний колонізаційний фонди була в основному виконана. Аграрна політика влади (землевпорядження, хлібозаготівлі, впровадження колгоспного ладу тощо) супроводжувалися класовою боротьбою та репресіями проти селян. За цих умов аграрні переселення поступово зводилися нанівець та підмінялися адміністративними виселеннями спецпереселенців таких як куркулі, зривники хлібозаготівельних кампаній, контрреволюційних елементів українського села.

Література і джерела:

1. Всесоюзная перепись населения 1926 года : краткие сводки. Вып. 4. Народность и родной язык населения СССР. — Москва : Издание ЦСУ Союза ССР, 1928. — 138 с.
2. Денисюк А.В. Переселення селян з перенаселених регіонів України до Сибіру у 20-х рр. XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Вип. 12. Серія: Історія. — Вінниця, 2007. — С. 52 -57.

3. Державний архів Житомирської області (далі — ДАЖО). — Ф. Р-126. — Оп. 1. — Спр. 156. — 402 арк.
4. ДАЖО. — Ф. Р-126. — Оп. 1. — Спр. 203. — 555 арк.
5. ДАЖО. — Ф. Р-326. — Оп. 1. — Спр. 268. — Арк. 25.
6. Німці в Україні. 20-30-ті рр. XX ст.: збірник документів державних архівів України / Упоряд. Л.В. Яковлева, Б.В. Чирко, С.П. Пишко. — Київ, 1994. — 244 с.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 402.
8. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки XX століття). — Київ : Асоціація «Україна», 1995. — 215 с.

—о—